

Jávorszky Béla:
Néhány gondolat az észtországi és lettországi oroszokról Gereben Ágnes tanulmányára reagálva

Nagy érdeklődéssel olvastam lapjukban Gereben Ágnes tanulmányát a mai Oroszország határain kívül rekedt 25 millió orosz helyzetéről és hányattatásairól. A cikk megjelenése már magában is üdvözlendő tény, hiszen erről a kérdéstről, egyáltalán a volt szovjet gyarmatok nemzetiségi helyzetéről megbocsáthatatlanul kevés információhoz jutott eddig a hazai olvasó. Miután azonban éveken át magam is "testközelből" figyelhettem a három kis balti ország sorsának alakulását, beleértve az orosz (és más szláv nyelvű) lakosság helyzetét, írásának a Baltikumra vonatkozó részét szeretném részben pontosítani, részben kiegészíteni.

Első észrevételem, hogy a balti oroszok helyzetét Gereben Ágnes tanulmánya egyértelműen orosz adatok alapján, moszkvai szemüvegen át igyekszik megvilágítani. Erre utalnak hivatkozásai, ezt mutatják mindazok a példák, melyeket magam is ismerek, s amelyekről tudom, hogy azokat egy egész gépezet igyekszik mind szélesebb körökben terjeszteni. Sajnálom, hogy Gereben Ágnes, a balti népek iránt érezhető jóindulata ellenére, betévedt ebbe az utcába, s tanulmánya megírása előtt más forrásokból nem próbált meríteni. Egyedi példákat magam is mondhatnék, nem hiszem azonban, hogy ezek alkalmasak volnának bármilyen általánosításra.

Épp ezért, na meg a szűk terjedelem szabta lehetőségek miatt ezúttal csupán a lényegre próbálok szorítkozni.

Mert miről is van szó egyáltalán?

Először is arról, hogy Észtországnak, Lettországnak és Litvániának, ennek a három kis európai országnak (valamennyien a néhai Népszövetség tagjai) 1991-ben sikerült visszanyernie függetlenségét, közel ötvenévi szovjet megszállás után. Ma már tudjuk, mennyit szenvedett a három kis nép a kegyetlen gyarmatosítás alatt: lakosságuk egynegyedét kiirtották, kitelepítették, vagy emigrációba kényszerítették, és a helyükbe mások telepedtek. Pontosan megírt forgatókönyv szerint folyt a régió etnikai összetételének megváltoztatása. Míg 1934-ben Észtország lakosságának 88,2%-a volt észt, 8,2%-a pedig orosz (a többi német és svéd), addig 1989-ben 61,5% az észtek és 30,3% az oroszok, 3,1% az ukránok és 1,85 a fehéroroszok (azaz 35,45 a zömükben a szovjet időszakban betelepített szlávok) aránya. Lettország esetében az összehasonlítás még tragikusabb: az 1935-ös 75,5% lett és 10,5% orosz (14,5% szlávval) szemben 1989-ben 53,7% a lettek és 33,9% az oroszok (43,9% a szlávok) aránya! Ma a nem lettek Lettország valamennyi jelentős városában többségben vannak, csak az oroszok aránya Rigában, a fővárosban 44,5, Duagavpilsben 55,8, Jelgavában 52,5, Rezeknében ugyancsak 52,5%. Érthető, hogy az újrafüggetlenedési mozgalmak során mind Észtországban, mind Lettországban külön törvénnyel kellett érvényt szerezni az észt, illetve lett nyelv hivatalos használatának (Rigában ennek ellenére sokáig nehéz volt elérni, hogy a minisztériumok lettül, azaz az állam nyelvén kommunikáljanak egymással). Az egymilliós Észtországban közel 8 millió idegen fordult meg a szovjet megszállás 45 éve alatt, Lettországban még több, hiszen mint tudjuk, Riga és Jurmala volt a szovjet hadseregből nyugállományba vonult katonatisztek legkedveltebb lakóhelye (ők választották!). A betelepültek a helyi nyelvet általában nem tanulták meg, sőt mi több, a világ legtermészetesebb dolgának tartották kiváltságaikat. (Egy szomorú emlékem erről nekem is akad: Rigában élő, már ott született kárpátaljai fiatalasszony – egyébként óvónő – keresett meg 1993 táján, segítségemet kérve repatriálásukhoz, mivel, mint mondotta, "nem

maradhatunk itt, mert ezek azt akarják, hogy tanuljunk meg lettül, és csak azután adják meg az állampolgárságot".)

Valóságos csoda, hogy a korábbi megaláztatások, tömeges deportálások és a több évtizedes oroszosítás ellenére sem romlott meg végzetesen a viszony az észtek és a lett, valamint az orosz lakosság között. Hogy nem dördült el egyetlen puskalövés, nem csattant el egyetlen pofon, hanem a vita, szerencsére, a sajtópolémia szintjén maradt. Pedig az állampolgársági törvény annak idején komoly vitát, heves indulatokat váltott ki a választóvonal mindkét felén. Az oroszok sérelmezték, hogy nem kapják meg automatikusan az állampolgárságot, az észtek és a lettek többsége a törvényben foglaltaknál szigorúbb feltételekhez kötötte volna azt. Művelődési, szerveződési panaszuk nem lehetett, mindkét országban érvénybe lépett ugyanis a háború előtti kulturális autonómiatörvény, mely a történelmi kisebbségeknek (oroszok, németek, zsidók, svédek), valamint a háromezer főt meghaladó etnikai csoportoknak biztosítja az anyanyelven való oktatás jogát, jogot a szabad társadalmi és politikai szerveződéshez. Az 1992-es észtek állampolgársági törvény végül is minden bizonnyal Európa egyik legliberálisabb jogszabálya: hiszen mindössze kettő plusz egy év helyben-lakáshoz, bizonyos (foglalkozásonként különböző) szintű nyelvtudáshoz és hűségeskühhöz köti az állampolgárság elnyerését. A lett törvény ennél szigorúbb, hosszabb a várakozási idő, és amerikai mintára éves honosítási kvótákat alkalmaznak. A szigor érthető, a lettek valóban naponta kénytelenek szembesülni a nemzethalál tudatával, vagy legalábbis azzal a nem túl szívdertítő gondolattal, hogy könnyen kisebbségbe kerülhetnek saját hazájukban.

Az állampolgársági és a "kisebbségi" kérdés szétválasztása nem könnyű feladat. Pedig világos különbséget kell tennünk a kettő között, mert enélkül óhatatlanul beleesünk a moszkvai propaganda csapdájába. Látnunk kell, hogy az Észtországban és Lettorságban élő oroszok egy része valóban történelmi kisebbség, amely kisebbség azonban 1992-ben az észtekkel és a lettekkel együtt automatikusan el is nyerte az állampolgárságot. Másik (nagyobbik) részük a megszállás megszűnésekor a két ország területén maradt "idegen lakosság", amelynek helyzetét jogi úton kell rendezni. A kezdeti külföldi szirénhangokra a lettek általában a következő igen érzékletes szcenárióval szoktak válaszolni: "Képzeld el a következő helyzetet: ötven évvel a háború befejezése után Koppenhága lakosainak a fele még mindig német, akiket a német megszállás idején betelepítettek, azután hátrahagytak. Az Auschwitzban elpusztult zsidók lakásaiban továbbra is ötvenezer volt gestapós és Wehrmacht-tiszt él családotul. Nyugdíjukat Bonn folyósítja. És ezek a koppenhágai németek úgy vélik, hogy a dán nyelv annyira nehéz és olyan jelentéktelen, hogy felesleges volna megtanulniuk. Azt akarják tehát, hogy a dánok beszéljenek németül, ők pedig kapják meg a dán állampolgárságot, és kapjanak automatikusan parlamenti képviselést."

Mert erről van szó. Az észtországi oroszok már régen észtek állampolgárok lehetnének, ha azt időben kérik, és megfelelnek a feltételeknek. (Természetesen a mintegy tizenkilencezer Észtországban és a közel ötvenezer Lettorságban leszerelt KGB-s és szovjet katonatiszt kivételével, akik csak tartózkodási engedélyt kaphatnak, állampolgárságot nem.) Csakhogy legtöbbször nem igényelték: vagy mert megalázkodónak érezte azt, hogy kérnie kell, vagy pedig nem tudott eleget tenni a minimális észtek nyelvvizsga követelményeinek. Gyanakszom, elsősorban a továbbra is élő birodalmi tudat volt a gátja a kérelem benyújtásának. Az észtek rendőrség kötelékéből most bocsátanak el hét rendőrt, mivel azok a többszöri haladék ellenére sem tudták (vagy akarták) hat év alatt megtanulni az államnyelvet.

Nem tudom, milyen információ alapján a Gereben Ágnes által idézett Izvesztyija-cikk, miszerint a képviselőknek a jövőben nyelvvizsgát kell tenniük, és ha azon nem felelnek meg,

megfosztják őket mandátumuktól, mivel az egészen egyszerűen nem igaz. Nem is lehet igaz, ugyanis a képviselő választott személy, Észtország pedig jogállam, ahol választott személyt nem lehet mandátumától megfosztani. Ugyanígy nem lehet "referendum révén Tallinntól elszakadni" (olyan ez, mintha mondjuk a baranyai svábok népszavazás útján létrehoznák saját köztársaságukat). Ugyancsak értetlenül állok a "nagy sajtókampánnyal beharangozott terv" előtt, miszerint "Svédországgal és Finnországgal együtt létrehoznák az öt állam regionális biztonsági zónáját". Valóban töprengett erről egyszer hangosan néhány nyugati politikus, az ötletet azonban elsőként maguk a baltiak vetették el, mondván, hogy ők nem külön "biztonsági zónába", hanem a NATO-ba törekednek.

Gereben Ágnesnek még egy mondatára szeretnék reagálni, mivel úgy vélem, olyan félinformációt tartalmaz, mely könnyen félremagyarázható, és téves következtetésekhez vezet. Azt írja: "Egyrészt (...) valamennyi utódállam közül messze Tallinn-nak a legrosszabb a viszonya a nemrég birodalmi központtal. Másrészt (...) Moszkva éppen az észtországi orosz ajkúak helyzetéhez köti a két ország közti alapszerződés aláírását – amiért pedig Tallinn 1997 elejére hajlandónak mutatkozott lemondani addig rendkívül agresszíven hangoztatott kétezer négyzetkilométeres területi követeléséről Oroszával szemben." Ezzel szemben az igazság a következő: Tallinn-nak soha nem volt területi követelése Oroszával szemben. Nem, annak ellenére sem, hogy a szóban forgó területeket (a Narván túli sávot és Petserimaa-t) Sztálin a megszállás idején, 1945-ben egyszerűen elcsatolta, és hozzákapcsolta Oroszához. Nem, mert ezek a területek azóta nagyrészt eloroszosodtak, és esetleges visszacsatolásuk csak tovább rontana Észtország etnikai helyzetén. Amiről szó van, az államjogi és nemzetközi jogi kérdés: Észtország – mely nem "utódállam", hanem függetlenségét visszanyert szuverén állam – azt kívánja, hogy az alapszerződésben Oroszország érvényben lévőnek ismerje el az észt államiség és szuverenitás jogi alapját képező 1920-as tartui egyezményt, amelyben Szovjet-Oroszország örök időkre lemondott az észt területekről. Ez az egyezmény körülírja ugyan az észt állam akkori határait, az észték azonban vállalták, hogy a dokumentum érvényességének elismerése esetén lemondanak területi igényükről. Oroszország ebbe nem megy bele, ezért a két fél – az alapszerződést félretéve – kidolgozott egy egyszerűbb határ-megállapodást, ám Moszkva az utolsó pillanatban ennek az aláírását is megtagadta.

Ami pedig a "baltikumi orosz gazdasági expanziót" illeti, vagy Moszkva részvételét a balti államok biztonsági modelljének a kimunkálásában, erre a balti országok legalább annyira vágnak, akár egy alapos hátbavágásra, vagy hazájuk harmadszori megszállására. Bizonyára Gereben Ágnes is ismeri a Karagonov-doktrínát (megjelent a Diplomatyicseszkiy Vesztnyik 1992. december 22-i számában), amely kimondja, hogy Oroszágnak mindent meg kell tennie a volt Szovjetunió függetlenné vált területein maradt orosz lakosság helyben tartása érdekében, mivel a későbbiekben eszközként lehet őket fölhasználni az orosz befolyás megőrzésére.